

POVZETEK IZ NEKATERIH DOKUMENTOV O DEJAVNOSTI
STOJANA PRIBIČEVIČA O TRŽAŠKEM VPRAŠANJU

ANDREJ VOVKO

V Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani hranijo mikrofilme in fotokopije dokumentov, ki jih je ekipa slovenskih strokovnjakov preslikala v Arhivu Jugoslavije v Beogradu. V sklopu tega gradiva hranijo fotokopije fonda »Braće Pribičević«.¹

Naj najprej ugotovimo, da so sam fond v Arhivu Jugoslavije napačno poimenovali, saj je po pregledu dokumentov razvidno, da gre za znanega jugoslovanskega politika Svetozarja Pribičevića in njegovega sina Stojana.

Iz preslikanega gradiva je mogoče ugotoviti del dejavnosti Stojana Pribičevića, ki je kot ameriški vojni dopisnik v osvobojeni Jugoslaviji opravljal pomembno nalogo, ko je ameriško javnost informiral o partizanskem gibanju kot tudi o jugoslovanskih stališčih do dogodkov po koncu vojne, zlasti glede problema meja. Prav tako se ni pomišljal, kot bo delno razvidno iz tega zapisa, prikazati in braniti jugoslovanska stališča hkrati s svojimi pogledi na omenjena vprašanja, ki pa se skladajo z jugoslovanskimi.

Kot je razvidno iz obravnavanega gradiva, je bil Stojan Pribičević ameriški vojni dopisnik, deloval je v Italiji, kjer je prihajal v stik s predstavniki jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja. O tem piše Josip Smodlaka v svojem »Partizanskem dnevniku«² Tako Smodlaka kot tudi Pribičević sam navajata, da je bil slednji kot vojni dopisnik v Drvarju med nemškim napadom, kjer so ga ujeli, a jim je ušel.

Gradivo iz IZDG bi mogli razdeliti na več enot. Del predstavljajo telegrami Louisu Adamiču, del poročila časopisni korporaciji »LIFE-TIME«, del pa so Pribičevićeva osebna stališča, ki jih naslavlja na razne naslove, v katerih se zavzema za Jugoslavijo in brani njene pravice.

Louisu Adamiču je Pribičević v Milford v New Jerseyu pošiljal brzojavke, v katerih je opisoval razpoloženje predvsem britanskega tiska do dogodkov v Jugoslaviji in jugoslovansko-italijanskih odnosov in odnosov do zahodnih sil. Brzojavke so iz 14. maja ter 13., 15. in 20. junija 1945. V prvi piše, da je skoraj celotni londonski tisk napadel Jugoslavijo glede Trsta in obtoževal jugoslovanske vojake, češ da izvajajo nasilje nad italijanskim civilnim prebivalstvom. Posebno pa Pribičević naglašuje dejstvo, da je grški regent

Demaskinos z zavezniškim dovoljenjem odšel na bivše italijanske dodekaneške otoke, kjer naj bi uradno razvil grške zastave, kar je v nasprotju z zavezniškim svarilom Jugoslaviji, da naj mejna vprašanja počakajo do mirovne konference.

V drugi brzojavki je med drugim govora, da se napadi na Jugoslavijo v angleškem tisku nadaljujejo, sporazum o Trstu pa prikažejo kot angleško zmago nad »primitivno taktiko vdora z oboroženimi skupinami«. Britanski tisk naj bi bil zaskrbljen zaradi usode ostale Julijske krajine. Navaja pa tudi, da je danski radio kritiziral britanska in branil jugoslovanska stališča. Prav tako omeni, da celovski radio pod britansko upravo oddaja samo v nemščini, ne pa tudi v slovenščini.

V naslednji brzojavki navaja Churchillovo zadovoljstvo nad tržaškim sporazumom,³ pri čemer se ta ni zmenil za čustva zelo preizkušanih junaških jugoslovanskih zaveznikov. Piše tudi, da so pred nekaj dnevi Angleži spremenili koroško pronacistično vlado v novo, v kateri je devet protijugoslovanskih Nemcev in le en Slovenec, kar je v nasprotju s koroškim plebiscitom in z deležem Slovencev v tej deželi. Prav tako se s tem ne sklada ukrep Britancev, da celovski radio oddaja samo v nemščini. Pribičević dalje pravi, da mnoge Jugoslovane in pametne Britance skrbi odločenost nekaterih predstavnikov britanske oblasti, da uporabijo imperialno fizično moč orožja proti mali zavezniški Jugoslaviji z namenom, da italijanizirajo Jugoslovane v Julijski krajini in germanizirajo Jugoslovane v Avstriji, vse z namenom, da preprečijo slovanski pristop do Sredozemlja. Sprašuje se, kako daleč bo šel predsednik Truman pri svoji pomoči Britancem, ki gazi wilsonske principe.

V zadnji od teh brzojavk iz Londona, ohranjenih v omenjenem fondu, navaja Pribičević, da je Manchester Guardian 18. junija obtožil Jugoslovane ropanja in terorizma v Istri in nasprotoval spremembi imen Reke in Postojne iz italijanske v originalno obliko. Pri tem pa je časopis prezrl dejstvo, da so na Reki odprli italijanske šole, medtem ko so bile vse jugoslovanske šole pod italijanskim režimom zaprte. Do sedaj še noben članek ali komentar v tisku ni predstavil jugoslovanskega stališča, Pribičevićev članek v New Statesmanu pa ne bo izšel.

Iz navedenih primerov moremo zaključiti, da je Pribičević redno obveščal Adamiča o reakcijah britanskega tiska na dogodke v Julijski krajini in Avstriji, prav tako pa je dodajal svoje komentarje, predvsem ogorčenje nad pristranskostjo tega tiska in postopki britanskih oblasti ter njihovim sovražnim razpoloženjem do Jugoslavije.

Kot naslednjo obliko Pribičevićevega delovanja bi prikazali njegova dopisniška poročila korporaciji Life-Time v New Yorku. Poročila so naslovljena na Davida Halburda. Prvo je iz 15. novembra 1944 in iz Beograda. Pribičević navaja, da je partizanski tisk začel s kampanjo za vključitev Trsta, Gorice in Istre v Jugoslavijo in omenja, da tam živi 600.000 Hrvatov in Slovencev. Tisk prav tako objavlja dokumente in fotografije o zverinstvih italijanskih okupatorskih oblasti v Sloveniji.

Tako omenja dokumente iz štaba divizije »Isonzo« v Novem mestu. Od aprila 1941 do 8. septembra 1943 naj bi po podatkih, ki jih navaja, ustrelili okrog 1000 talcev, ubili 8000 civilistov, zažgali okrog 3000 domov in poslali okrog 35.000 mož, žena in otrok v koncentracijska taborišča v Italijo. Navaja besede predsednika Titove državne komisije za preiskavo vojnih zločincev profesorja beograjske univerze dr. Dušana Nedeljkovića, ki je navedel vojne zločince, med njimi maršala Badoglia, generala Maria Roatto (načelnika štaba v Badoglievi prvi vladi v osvobojeni Italiji), generale Robottija, Macaria, Gambaro, visokega komisarja Graziolija in druge.

V dopisu 14. maja 1945 govori o stanju v Trstu. Navaja, da angleški dopisniki naglašajo discipliniranost jugoslovanskih vojakov, tudi žensk. Dalje piše, da so italijanski meščani pozdravili prihod škotskih čet ter da se je 12.000 dolgohradnih četnikov prebilo iz Srbije in se predalo 8. armadi. Neki poročevalci so obiskali pokrajino okrog Trsta in našli povsem slovensko prebivalstvo v majhnih belih hišah. Vsi so partizani in so se borili z Italijani, zdaj pokopavajo padle v zadnjih spopadih v sprevedih, na čelu gredo z doma narejenimi jugoslovanskimi, angleškimi in ameriškimi zastavami, ženski zbori pa pojejo žalostinke. Med njimi vlada živa vera v maršala Tita in projugoslovanska čustva. Zaradi preganjanj so bile vse šole italijanske, otroci govore s težavo slovensko. Celu nagrobniki so samo v italijanščini. Poročilo zaključuje z ugotovitvijo, da se v Trstu srečujeta dva svetova.

Kot prehod od poročila h komentiranju stanja pa bi mogli označiti Pribičevićev tele-

gram Hulburdu z dne 15. maja 1945. Uvodoma Pribičević izjavlja, da je tržaška kriza direktni rezultat zavezniškega neuspeha, da bi se pogovorili o problematiki na področju z jugoslovansko večino prebivalstva, kar so Jugoslovani načeli že pred letom dni. Zavezniško poveljstvo je toleriralo Titove borbe v Julijski krajini po premirju z Italijo leta 1943. Ti so to področje osvobodili, zdaj pa zahodne sile zahtevajo njihovo evakuacijo. Navaja Bonomijevo vztrajanje, naj anglo-ameriške čete zasedejo vse ozemlje predvojne Italije, kot je to v določilih premirja. Proti temu pa postavlja Pribičević zanimiv argument, da Italija ni podpisala premirja z Jugoslavijo, jugoslovanska armada ni bila pod anglo-ameriškim poveljstvom in je torej Italija legalno še vedno v vojni z Jugoslavijo. Po mednarodnem pravu imajo tedaj jugoslovanske čete pravico prodirati v Italijo, kolikor morejo. Ves mednarodni položaj med Italijo in Jugoslavijo bi bilo treba razjasniti, treba pa je razlikovati med aneksijo in začasno vojaško upravo sovražnega ozemlja, ki je v glavnem naseljeno z Jugoslovani in so ga osvobodili pred prihodom Angležev. Naglašaja, da Jugoslovani niso proglasili inkorporacije ozemlja, da so se pripravljali podvreči sodbi mirovne konference, da pa imajo kot vsaka druga zavezniška vojska pravico do vojaške uprave. Glavni kamen spotike pa je dejstvo, da Titova armada ne spada pod Alexandrovo poveljstvo. Če bi Tito tako poveljstvo sprejel, bi mogle njegove čete ostati zunaj predvojnih jugoslovanskih meja.

V drugem delu navaja nova protijugoslovanska stališča britanskega tiska, ki govori o »nacističnih metodah«, o jugoslovanskem nasilju nad italijanskim prebivalstvom. Navaja uredniško rožljanje z meči, v tekstu pa je prečrtal primerjavo te kampanje z Goebbelsovo o čeških zločinih v Sudetih. Navaja dalje, da so Angleži napačno prevedli Titov komunikat z dne 4. maja, da so britanske čete vkorakale v Trst »brez jugoslovanskega dovoljenja«, medtem ko govori srbohrvatski tekst »brez soglasja«. Jugoslovani v Londonu, od koder Pribičević poroča, so vznemirjeni zaradi takih novinarskih prijemov. Navaja tudi reakcije ljudi z ulice na vesti, da plove britansko ladjevje proti Trstu kot: »Strašno je, da se bomo borili z Jugoslovani,« zakaj naj bi se borili z našimi zavezniki? Ponovno omenja zadevo z grškim regentom na Dodekanezu in protislovno opozarjanje Britancev, da mora Beograd glede mejnih vprašanj čakati na mirovno konferenco. Dalje navaja ureditev poljskih meja, dejstvo, da so Rusi zasedli Gradec v nasprot-

ju s sporazumom o vojaških conah in niso dobili ultimata, naj se umaknejo. Iz tega se jasno kaže, da zahodni zavezniki uporabljajo silo le proti majhnim narodom, ne pa tudi proti velikim v podobnih okoliščinah. Po Pribičevićevem mnenju skriva anglo-ameriška zahteva po jugoslovanskem umiku iz Julijske krajine poskus, da bi Italijo za druge izgube potolažili s ponovno izročitvijo 650.000 Jugoslovancev.

Če pregledamo drugi del Pribičevićevega delovanja, kot je zajeto v dokumentih iz IZDG, pride kronološko prvi na vrsto dopis Kingsleyu Martinu⁴ 30. maja 1945, ki se je vrnil v London iz ZDA. Pribičević je prav tako v Londonu, kaže, da vsa prej omenjena poročila, razen prvega iz Beograda izhajajo od tam. Martin je pisal članek o Trstu v »The New Statesman and Nation«, Pribičević, ki pove, da čaka na razplet tržaške krize, pa upa, da bo ta članek prikazal tudi jugoslovansko stališče in njegovo ozadje. Dalje pravi, da je mislil sam napisati »na podlagi dragocenih notranjih informacij« nepristransko analizo o silah, ki so v ozadju spora, pri čemer bi skušal razložiti sedanje jugoslovansko stališče in predlagal, kako bi Jugoslavijo najbolje pritegnili k častnemu sporazumu.

To naj bi bilo zelo pomembno, ker britanski tisk ni v vseh štirih tednih, kar ta kriza traja, objavil niti enega poročila ali članka, ki bi predstavilo tudi jugoslovanska gledišča. Tu Pribičević ponavlja svojo ugotovitev iz enega svojih poročil Adamiču. Nekoliko zadržani so bili le Daily Worker, Times in Daily Mirror, ostali tisk pa je naklonil svoj prostor le italijanskim in uradnim britanskim stališčem, ali pa se je drugače angažiral v protijugoslovanski kampanji, ki je včasih že mejila na »Goebbelsiano«.

Pribičević izvaja dalje, da je tako stališče britanskega tiska škodljivo, ker bo verjetno v Jugoslaviji povzročilo ostre in dolgotrajne protibritanske občutke, kompromitiralo pa bo tudi britansko vlogo razsodnika med Jugoslavijo in Italijo na bližnji mirovni konferenci. Neposredno vmešana stran je upravičena izgubiti živce, ne pa tudi sodnik, strani, vmešane v spor, pa morejo zahtevati izključitev člana razsodišča, ki je pokazal naklonjenost ali predsodek do ene v spor vmešanih strani.

Postopanje omenjenega časopisja bo škodilo britanskemu slovesu svobode tiska. Naj imajo Jugoslovani prav ali ne, vendar pa morajo imeti možnost, da informirajo angleško javno mnenje. To je osnovni princip anglo-saksonskega prava in svobode tiska.

Tudi »New Statesman« je dal doslej prostor le italijanskemu, čeprav umirjenemu stališču prof. Salveminija, ki pa še vedno zavrača. Pribičević piše, da se pogaja z BBC in nekaterimi založniki, da bi dobil več možnosti prikazati jugoslovanske argumente in bi tako napravil britanski tisk in radio manj pristranska glede tržaške propagande. Tudi Martina šteje med te izdajatelje in upa, da bodo imeli posluš za velike stvari, ki so povezane s tem vprašanjem.

Sledi nekoliko polemičen dopis Pribičevića prof. Gaetanu Salveminiju 18. marca 1946. Pribičević je tokrat v Ameriki, saj v uvodu pravi, da se je pred kakimi tremi meseci vrnil, potem ko je več let preživel kot dopisnik listov »Time« in »Life« na Atlantiku, v Angliji in v Sredozemlju, tudi v Italiji in Jugoslaviji. Upa, da Salvemini ve, kdo je bil njegov oče, prav tako pa tudi, da je mogoče bral ali slišal, da so ga med nemškim padalskim napadom na Titov glavni štab v Bosni Nemci ujeli, postavili pred zid in da je ušel. V »Free Italy« iz decembra 1945 je bral Salveminijev članek »Jugoslovanski memorandum«, katerega ton pa ga je prizadel. Navaja, da to ni jezik razumevanja med Jugoslavijo in italijanskimi liberalci. Zlasti ga je zbollo imenovanje Jugoslovancev »Herrenvolk«, kar je nespametno. Jugoslovani štejejo le okoli 14 milijonov ljudi in so jih okrog 2 milijona izgubili v vojni, Italija pa je velik narod in jih ima 45 milijonov.

Ko dalje analizira Salveminijev članek, ugotavlja, da so Jugoslovani v resnici imeli svoje kvizlinge, ki so bili prav tako slabi kot Mussolini, mali jugoslovanski narod pa je imel hrabrost, vreči princa Pavla in njegovo procsno vlado in sprejeti vojno z Nemčijo, pri tem pa ni bilo nikogar na vidiku, ki bi jim pomagal. Nemci in Italjani so pregazili Jugoslavijo, partizani pa so začeli boj z osnimi silami in kvizlingi in so se borili brez »Lend-lease«. Kruto je imenovati to ljudstvo, ki je za stvar zaveznikov izgubilo 10 ali več odstotkov svojega prebivalstva »Herrenvolk«.

Pribičević zaključuje, da je sam videl krvave sledove italijanske fašistične okupacije v Jugoslaviji, prav tako pa ve, da današnja Italija ni dolžna plačati nikakršnih reparacij Jugoslaviji. Pravi, da so tudi Italjani revni in lačni, čeprav ne tako kot Jugoslovani, ker dobivajo več ameriške pomoči. Dalje piše, da ve, da uživajo Jugoslovani simpatije mnogih italijanskih patriotov in da se mu zdi čudno, zakaj človek Salveminijevega svetovno znanega ugleda ne more go-

voriti o problemih italijansko-jugoslovanske meje z manj jeze in z več vzvišenosti.

Pribičevićeva stališča in argumenti v prid jugoslovanskim stališčem pa pridejo najbolj do izraza v obsežnih pripombah k članku o tržaškem vprašanju, ki naj bi izšel v reviji »Report« v New Yorku. Pribičević jih 18. marca 1946 naslavlja izdajateljem omenjene revije Združenju za zunanjo politiko. Uvodoma upa, da se ga še spominjajo, ker je zanje nekaj delal v letih 1939 in 1940. Dalje pove, da je dobil krtačne odtise članka »Trst — viharna točka Evrope«, ki bo izšel v prihodnji številki »Reporta«. Pravi, da avtorja ne pozna, ker je bil dolgo časa vojni dopisnik in zunaj ZDA, misli pa, da mu ne bodo zamerili nekaj opazk, čeprav ga niso za kaj takega naprosili.

Predvsem daje nekaj pripomb glede terminov in virov za razpravo. Avtorju prispevka po Pribičevićevih besedah niso jasni pojmi »Slovani«, »Jugoslovani«, »Južni Slovani«, »Slovinci in Hrvati«, ki jih uporablja kot enakovredne. Prav tako mu očita delitev med zavezniki in Jugoslovani, saj so bili Jugoslovani tudi zavezniki.

Avtor je pogosteje uporabljal italijanske kot jugoslovanske vire in daje vtis, da ne more prikriti svojih proitalijanskih čustev. Tako citira revijo »Progresso« iz New Yorka, ki jo je ameriški list »Fortune« leta 1940 označil za protifašistično. Poleg tega navaja citate iz lista »Trieste Diary«, tema viroma popolnoma zaupa tako glede vprašanja razpoloženja Italijanov v Trstu do zveze z Jugoslavijo, kot tudi glede pisanja o jugoslovanskih zločinih, za katere pa vzbuja vtis, da nima nobenih dokazov.

Pribičević dalje zavrača trditve avtorja članka, da so jugoslovansko-italijansko polemiko o Julijski krajini začeli Jugoslovani. Pravi, da je hodil po Italiji in Jugoslaviji kot vojni dopisnik in da ima izrezke iz časopisja, ki kažejo, da je debato začel grof Sforza; ta je prišel na dan z zahtevo po obnovitvi rapalske pogodbe, oziroma predvojne jugoslovansko-italijanske meje.

Dalje polemizira z avtorjem glede sporazuma Tita z maršalom Alexandrom o razmejitvi okupacijskih con v Julijski krajini.⁵ To naj bi bila po Pribičevićevih besedah nekoč popularna in zdaj ovržena zgodba. Po njegovih besedah je iz znane izjave, v kateri Alexander obtožuje Jugoslovane »nacistično-fašistično-japonskih metod«⁶ in trdi, da je poskušal kar največ, da bi se dogovoril s Titom, jasno razvidno, da sporazuma ni bilo. Pribičević navaja, da mu je prejšnjega oktobra Tito v Beogradu povedal, da so ga

obtožili kršitve sporazuma, ki ga nikoli ni bilo, ker so pustili vprašanje razmejitve na pogovorih odprto v pričakovanju prijateljskega razumevanja. Prav tako tega oktobra mu je v Beogradu polkovnik John Clark, britanski vojaški ataše v Jugoslaviji, potrdil, da ni bilo sporazuma med Alexandrom in Titom glede Trsta. Polkovnik je bil priča prve roke, saj je bil tolmač na teh pogovorih.

Pribičević navaja tudi mnenje že omenjenega Kingsleya Martina, urednika revije »The New Statesman and Nation«, ki je prav tako pisal o tem vprašanju in je po natančnem preverjanju ugotovil, da sporazuma o mejah okupacijskih con med Titom in Alexandrom ni bilo in da je tisk v tem pogledu zagrešil resno napako. Pribičević svari Združenje pred tako napako.

Dalje obravnava vprašanje osvoboditve Trsta, ob katerem avtor članka dvomi o jugoslovanski vlogi. Pribičević pove, da je bil takrat v Londonu in da ima izrezke iz britanskih časopisov, ki dokazujejo, da so Jugoslovani osvobodili ves Trst razen dveh točk, kjer so se Nemci predali Novozelancem brez boja. Navaja, da je v bojih za Trst in v prodoru do Tržiča padlo 8.000 Jugoslovancev, prav tako pa spodbija ugotovitve avtorja članka, da so se italijanski Tržičani dvignili pred prihodom jugoslovanske vojske in v enem dnevu prisilili Nemce na pogovore o premirju, kar povzema po »Progressu«. Pribičević navaja za pričo ameriškega mornariškega atašeeja v Jugoslaviji, ki je bil prisoten v bitki za Trst.

Dalje daje Pribičević pripombe k trditvam v članku, da je v Trstu v nekaj mesecih jugoslovanske vlade izginilo okrog 3000 oseb. Pribičević ugotavlja, da ni razvidno, čigave so te ocene, da je normalno, da so bile aretacije in usmrtnice, prav tako pa trdi, da so bili aretirani in usmrčeni fašistični teroristi in vojni zločinci. Dalje navaja, da je minilo že skoraj leto dni, kar je zavezniška vojna uprava prevzela Trst, da pa še ni njenega natančnega poročila, koliko nedolžnih Italijanov naj bi ubila Titova tajna policija. Prav iz dejstva, da takega poročila še ni, je očitno, meni Pribičević, kaj naj iz tega sklepamo.

Avtor članka meni, da živi na spornem ozemlju 600.000 Jugoslovancev in 400.000 Italijanov. To slednje je po mnenju Pribičevića najvišja številka, kar jih je bral, pa še vedno precej pod večino. Najprej pripominja, da avtor ne naglasi, da na podeželju Julijske krajine ni Italijanov, ki so skoncentrirani v nekaj mestih in da so jugoslovanski kmetje

migrirali v mesta, ne pa italijanski meščani prodirali na podeželje. Italijanov ni v bližnji okolici mest, pač pa so tam Jugoslovani. Tako 50.000 Slovencev naseljuje tržaška predmestja. Če bi opravili razmejitev po etnografski liniji, bi morali center Trsta ločiti od okolice.

Pribičević se dotakne argumentacije o tržaškem pristanišču. Navaja, da ima Italija dovolj odličnih pristanišč, da so Benetke med italijansko vladavino prevzele Trstu večino njegove trgovine in da je Trst edino jadransko pristanišče, ki je s cesto in železnico povezano z Jugoslavijo, Avstrijo, Češko in Madžarsko. Reško pristanišče ima povezavo le z Jugoslavijo in Madžarsko, poleg tega pa je polno min, ki jih je po navedbah britanske admiralitete težko očistiti. Split pa je le jugoslovansko pristanišče in je povezano z zaledjem le s slabo cesto. Celotna večina pomoči UNRRA Jugoslaviji gre preko Trsta in Jugoslovani trdijo, da bi italijanska dominacija nad Trstom pomenila italijansko kontrolo nad jugoslovansko trgovino. Avtor je sicer opisal ekonomski propad Trsta pod Italijo, ne pa tudi njegovega razcveta za časa Avstro-Ogrske, ko je imel veliko centralno-evropsko zaledje. Pribičević meni, da je italijanski argument, da bi jim pripadel Trst, ker je v njem 180.000 Italijanov in 50.000 Jugoslovancev, precej različen, če ugotovimo, da bi imeli ti Italijani kontrolo nad edinim sredozemskim izhodom za 45 milijonov prebivalcev centralne Evrope, od tega kakih 25 milijonov Slovencev.

Pribičević zameri avtorju tudi, da ni omenil razlike v številu prebivalstva med Italijo in Jugoslavijo, kot tudi dejstva, da je tradicionalna italijanska politika napadati Balkan in ne obratno. Mali jugoslovanski narod, ki ga je stoletja ogrožal in napadal veliki italijanski narod (omenja tudi Beneško republiko), se zdaj boji, da bo pomenil Trst, če ga bodo dali Italiji, njeno vojno bazo za ponovno agresijo na Balkan. Pregarjanje Jugoslovancev v Julijski krajini se je začelo po prvi svetovni vojni že pod liberalnimi režimi in Mussolini je to politiko le zaostрил.

Pribičević podčrtuje, da je Jugoslavija med obema vojnama z mednarodno pogodbo ščitila pravice nekaj tisoč Italijanov celo pod diktatorskimi režimi, Italije pa podobna pogodba ni obvezovala. Italija je že pred vojno s svojimi postopki dokazala, da ne more civilizirano vladati ne-Italijanom. Navaja velike žrtve, ki jih je povzročil italijanski okupator, ceni jih na skoraj 400.000 Srbov, Hrvatov in Slovencev in ugotavlja, da se jugoslovanski narod z upiranjem ponovni itali-

janski dominaciji bori za svoj biološki obstoj, podobnega argumenta pa Italija ne more uporabiti.

Pravi, da je med vojno in po njej ugotovil, da Jugoslovani ne morejo razumeti, zakaj jih anglo-ameriški zavezniki postavljajo na isti moralni nivo kot prejšnjega mučitelja, Italijo. Ponovno navaja, da Italija ne bo dala reparacij in misel, da Italija ni podpisala premirja z Jugoslavijo in je zato premagani sovražnik.

Na primeru Reške svobodne države, o kateri avtor ni povedal, da jo je D'Annunzio zasedel že pred formalno priključitvijo k Italiji, Pribičević ugotavlja, da ni izključeno, da kakšen nov d'Annunzio čez nekaj let ne zavzame svobodnega mesta Trst, če bi ga Anglo-Američani razglasili za takega.⁷

Ob avtorjevi tezi, da bi bila jugoslovanska dominacija nad Trstom upravičena cena za fašistično agresijo in zatiranje, dodaja Pribičević, da glede na vsa italijanska preganjanja Jugoslovancev pred drugo svetovno vojno in med nje, ti ne morejo kaj dosti zapupati obljubam kakega italijanskega ministrskega predsednika glede bodoče avtonomije zanje v sklopu italijanske države. Ob avtorjevih ugotovitvah, da bo tržaško vprašanje rešilo ravnovesje sil med ZDA, Veliko Britanijo in Vatikanom na eni in Sovjetsko zvezo na drugi strani, pa Pribičević naglašuje, da avtor ne opozori, naj bi se o tem vprašanju posvetovali tudi z vladami centralno-evropskih držav.

Pribičevićeva prizadevanja nam kažeta tudi dva telegrama z dne 22. aprila 1948. Prvi je namenjen tajništvu konference zunanjih ministrov o mirovnih pogodbah v Londonu. Pribičević, ki se podpiše kot vojni dopisnik in bivši predstavnik vsega ameriškega tiska v Jugoslaviji, ponavlja tezo o Trstu kot edinem pristanišču za Centralno Evropo, ki za Italijo ni ekonomsko koristno, vsebuje močno jugoslovansko manjšino in ga obkroža popolnoma jugoslovansko ozemlje in ga je Italija dobila kot nagrado za podporo Antanti v prvi svetovni vojni. Srbi in Jugoslovani so bili zapadni zavezniki, jugoslovanska večina pa je v Julijski krajini 20 let trpela italijansko teroristično raznarodovalno politiko. Poleg tega je Italija povzročila velike pokole in pustošenje skoraj v tretjini Jugoslavije in je tradicionalni agresor na Balkanu ter velika sila, Jugoslavija pa majhna država, ki pa je bila za razliko od Italije vedno zaveznik. Zaradi vsega tega »skromno predlaga«, naj Italija plača Jugoslaviji reparacije, meja med obema državama naj poteka tako, da dobi Jugoslavija zelo potrebno ja-

dransko pristanišče in da niti en Jugoslovan ne ostane pod Italijo. Prav tako naj bi se glede Trsta posvetovali z življenjsko zainteresiranimi vladami Madžarske in Češkoslovaške. Pribičević zaključuje, da je to po njegovem mnenju, ki si ga je pridobil po dolgotletni časnikarski izkušnji iz prve roke, edini način, da bi vzpostavili »naš vpliv« med Slovani, ki so drago plačali svojo lojalnost zaveznikom, o kateri ni bilo mogoče dvomiti v obeh svetovnih vojnah.

Na tem mestu je Pribičević strnil vse svoje argumente v prid jugoslovanskemu stališču, ki jih je obširneje prikazal v pripombah k članku v »Reporterju«. Kopijo telegrama je poslal senatorju iz New Jersey, Alexandru Smithu. Iz tega je razvidno, da prejšnjega telegrama ni poslal le ministrski konferenci, ampak tudi »državnemu sekretarju«, verjetno ameriškemu za zunanje zadeve. Senatorja prosi, naj bi proučil navedene argumente in jih posredoval zainteresiranim senatorjem in poslancem.

V fondu je tudi srbsko-hrvaški tekst Pribičevićevega članka, ki je 15. decembra 1953 izšel v reviji »Foreign Policy Bulletin«. V isti številki je objavil Gerard. J. Magnone članek, v katerem je zagovarjal stališče, da naj ves STO pripada Italiji.

Pribičević piše, da je odločitev 8. oktobra⁸ izzvala v Italiji in Jugoslaviji strasti, ki naj bi jih umirila. Glavna škoda je, da je izjava oslabilala antisovjetsko fronto v zelo občutljivem delu sveta, kjer je Jugoslavija na straži in kjer more, kot so pokazali jugoslovanski vojni manevri prejšnjega septembra, učinkovito braniti prihode k Trstu. Razcep med Italijo in severno-atlantskim paktom ali med Jugoslavijo in Zahodom bi bil zelo po volji Moskvi.

Balkan je bil v zgodovini dostikrat »sod smodnika«; mali narodi so bili sod, veliki pa smodnik. Sodi, da zahodni diplomati še slabo razumejo psihologijo balkanskih narodov, ne razumejo, da so se Jugoslovani stotletja borili za narodni obstoj in neodvisnost, pri čemer so se mnogokrat čutili zapostavljene od Zahoda. Srbi v Beogradu so se dvignili v demonstracije proti izjavi 8. oktobra, ker so sodili, da gre za nacionalno dostojanstvo, ne le za kos ozemlja. Jugoslovani so dobli vtis, da Washington in London postopata z njimi, kot je ne dolgo tega postopala Moskva. Niso mogli razumeti, zakaj so postavljeni moralno nižje od bivše osne sile Italije.

Pisec navaja, da je v mestu Trstu od 280.000 prebivalcev 180-200.000 Italijanov in 60.000 Slovencev, predvsem v predmestjih,

ostalo so Avstrijci, Čehi, Grki in dr. V preostalem delu cone A pa je 20.000 Slovencev in 4.000 Italijanov. Vprašanje Trsta bi morale rešiti direktno zainteresirane strani, poleg Italije in Jugoslavije tudi Avstrija, katere delež v železniškem prometu Trsta je leta 1952 znašal 62 %.

Po Pribičevićevem mnenju bi bila najrazumnejša rešitev, če bi cono A z izjemo Trsta predali Jugoslaviji. Pri eventualni avtonomiji ali popravkih meje pa bi morali poleg 4.000 Italijanov v coni A in 29.000 Italijanov (proti 35.000 Slovencev) v coni B, upoštevati še 80.000 Slovencev v Italiji zunaj STO. Ob kakršnemkoli sporazumu o mestu Trstu bi morali garantirati pravice manjšin in svobodno luko za Italijo, Jugoslavijo in Avstrijo. V primeru njegove internacionalizacije, za kar naj bi bil dobršen del njegovega prebivalstva, naj bi za njegovega guvernerja izmenoma volili italijanske, jugoslovanske in avstrijske kandidate in to v skupščini OZN, ki je ni mogoče motiti z vetom. (Očitno ima v mislih sovjetskega).

Nedavna razburjenja ne bodo ugodno vplivala na začetek konference ZDA, V. Britanije, Francije, Italije in Jugoslavije, anglo-ameriške čete bodo verjetno morale še nekaj časa ostati v coni A.

Pribičević zaključuje z ugotovitvijo, da mora v daljni bodočnosti Trst služiti vsemu srednjeevropskemu zaledju, vključno s Češkoslovaško in Madžarsko, ki bi bile osvobodjene Rusov.

Kot je razvidno iz prikaza, daje Pribičević v svojem pisanju velik poudarek pomenu Trsta, ki bi po njegovem moral nujno pripasti Jugoslaviji. Posebno teže daje argumentom o pomenu tržaškega pristanišča za Jugoslavijo in vse centralno-evropsko zaledje, kar ni nova teza, saj je dovolj, če cmenimo Vivanteja. Prav tako si prizadeva, da pod Italijo ne bi ostalo nič Jugoslovanov, za kar so mu glavni argumenti agresivna italijanska politika na Balkanu, trpljenje Slovencev in Hrvatov pod italijansko oblastjo in velike žrtve, ki so jih tudi po krivdi Italijanov pretrpeli jugoslovanski narodi med narodnoosvobodilno vojno. Obsoja ravnanje zahodnih zaveznikov z Jugoslavijo, pri čemer pa je prisotna skrb, da bi to povzročilo razcep med obema stranema. Posebno v članku leta 1953 je pri tej skrbi opazna tudi skrb, da bi od takega razcepa imela korist le SZ.

Tako zanimiva osebnost, kot je Stojan Pribičević,⁹ bi gotovo zaslužila natančnejši pregled svojega življenja in dela. Toda že iz

tega izbora dokumentov je razvidno, da je ostal zvest svoji jugoslovanski domovini in si je po vseh svojih močeh prizadeval za njene koristi.

OPOMBE

1. Arhiv Jugoslavije, Beograd, Fond braće Pribičević, fotokopije v arhivu IZDG, Ljubljana. — 2. Josip Smolaka: Partizanski dnevnik, Nolit, Beograd 1972 str. 88, 104, 120. — 3. Gre za sporazum 9. junija 1945 med ZDA, Veliko Britanijo in Jugoslavijo v Beogradu o začasni vojaški upravi v Julijski krajini, vključno s Trstom. — 4. Kingsley Martin, urednik revije »The New Statesman and Nation«. — 5. S tem sporazumom naj bi Trst prepustili Anglo-Američanom. Gre za Morganov obisk v Beogradu 8. maja, ki je predlagal demarkacijsko linijo, Tito pa je njegov predlog zavrnil. Sporazum so sklenili šele 9. junija. — 6. Alexandrovo dnevno povelje z dne 19. maja. — 7. Pribičević navaja tudi, da

je bila Wilsonova linija 1919 maksimalna jugoslovanska meja po vojni, v kateri je bila Italija zaveznik, po drugi svetovni vojni pa hoče Italija, ki je bila sovražnik, isto linijo. — 8. Uradna izjava ZDA in Velike Britanije o umiku anglo-ameriških sil iz cone A in izročitve cone italijanski upravi. — 9. Ljubljansko »Delo« je v št. 116 (20. maja 1976) na 6. strani poročalo brez navedbe dneva smrti, da je Stojan Pribičević umrl v New Yorku, star nekaj manj kot 71 let. V članku je dalje rečeno, da je v Ameriko emigriral leta 1934, da je bil urednik revije »Fortune« ter dopisnik revije »Time« in »Life«. V »Time« je decembra 1942 objavil članek o NOB. V začetku leta 1944 je prišel kot vojni dopisnik v Italijo, 14. maja 1944 pa se je s padalom spustil v Bosanski Petrovac in je pri Vrhovnem štabu NOV in POJ postal prvi ameriški vojni dopisnik. Med napadom na Drvar so ga skupaj še s tremi ameriški in angleškimi dopisniki ujeli nemški padalci in ga obsodili na smrt, vendar pa mu je ob napadu Šeste liške uspelo pobegniti.

ZAVOD ZA GLUHO MLADINO V LJUBLJANI OD LETA 1945 DO 1960

BOGO JAKOPIČ

Po osvoboditvi leta 1945 se je razvila na Zavodu značilna povojna dejavnost za obnovo in preurejanje med vojno nastalih razmer. Že takoj na začetku je bila ustanovljena sindikalna podružnica učiteljstva za posebno šolstvo, nadalje pionirska in mladinska organizacija za gluho mladino na Zavodu. V šolskem letu 1946/47 je bila zavodna pionirska organizacija po delovanju in uspehih na drugem mestu v Sloveniji. Pionirska organizacija — njen odred — sta dobila ime po gluhem partizanskem kurirju, padlem v NOB, Ernestu Našiču, nekdanjem gojencu Zavoda.

Tako se je izvršila tudi na Zavodu samem korenita revolucionarna preobrazba, v delu in organizaciji, kakršne Zavod dotlej še ni poznal.

Naval novih učencev na Zavodu je bil takoj zelo velik, ko je ta leta 1945 pričel s svojim delom. V Zavod so vstopili novinci (za prvi razred) in zelo mnogo tistih, ki so bili že pred vojno v njem pa so morali med vojno ostati doma. Po starosti so bili že večinoma odrasli, po šolski izobrazbi pa zaostali. Zavod je bil takoj prenapolnjen. Med drugo svetovno vojno se je sukalo število gojencev od 40 do 60, po vojni pa se je takoj dvignilo na 130, oziroma celo na 155. Še vedno pa so osta-

li doma mnogi odrasli, nedošolani gojenci. Prostorski problem je bil vedno težji, saj je že pred vojno primanjkovalo šolskega prostora. Zato so se slepi gojenci, ki so se naselili v Zavodu leta 1944, zopet preseliti leta 1947 v svoj zavod v Marmontovi ulici.

Tabela gojencev in učencev prvih let po osvoboditvi lepo kaže, kako se je dvignilo število učencev in gojencev:

šolsko leto 1945/46	— 130
šolsko leto 1946/47	— 150
šolsko leto 1947/48	— 148
šolsko leto 1948/49	— 155
šolsko leto 1949/50	— 147

Do leta 1958 je bilo skupno izšolanih 720 gojencev, letno povprečno 14 gojencev. Težave so nastopile ob pomanjkanju učno-vzgojnega osebja. Med vojno je bilo nekoliko razredčeno, po vojni pa so morali nekateri učitelji pomagati zavodom zunaj Ljubljane do ustanovitve in veljave (npr.: Portorožu). Eden izmed učiteljev je po osvoboditvi umrl, eden je bil premeščen na ministrstvo za socialno skrbstvo, eden v Trst, nato pa v Portorož (tov. Rupnik), kjer je ustanovil leta 1947 nov zavod; pet pedagogov in ena pedagoginja pa je bilo upokojenih.